

7 Regelsammenfatning

Vi kan sammenfatte diskussionen til nedenstående regler for refleksive pronomens brug i nutidigt dansk. Reglerne gælder for en *referencesætning*, der normalt er identisk med den mindste finitte sætning pronomenet indgår i; men hvis denne er en *relativsætning* eller en del af en *kløvnings-* eller *pseudokløvningskonstruktion* er *referencesætningen* en tilsvarende selvstændig sætning hvor det dislokerede led står på sin normale plads. Refleksivet skal finde sit korrelat i *referencesætningen* efter følgende regler:

1. *Morfologisk betingelse*: Korrelatet skal være være *kompatibelt* med refleksivet, d.v.s. det skal være 3. person, og hvis refleksivet er *possessivt* skal korrelatet endvidere være *ental*.

2. *Syntaktisk betingelse*: Korrelatet skal være *syntaktisk overordnet* det led refleksivet indgår i, hvilket vil sige at korrelatet enten *strukturelt* eller *funktionelt* er *overordnet* refleksivet og har det i sit virkefelt:

A. *Strukturel overordning* vil sige at det *overordnede* led er *adled* i en konstruktion hvor det *underordnede* led indgår i *kerneleddet*. Det *implicitte* subjekt i en *infinitivkonstruktion* skal i denne forbindelse opfattes som *overordnet* *adleddene* i konstruktionen.

B. *Funktionel overordning* vil sige at det *overordnede* led er *højere* placeret end det *underordnede* led på den *funktionelle prioritetsskala*: (1) *indirekte objekt*, (2) *direkte objekt*, *subjektprædikat*, (3) *objektprædikat*, *andre komplement*er.

3. *Semantisk betingelse*: Korrelatet skal være *basis*, d.v.s. *logisk subjekt*, i en *prædikation* hvori refleksivet indgår som en del af *omsagnet*.

Disse regler beskriver hvilke muligheder et *refleksiv* har for at finde sit korrelat, men beskæftiger sig ikke med de tilfælde hvor der kan være flere mulige korrelater til samme pronomen.

Litteratur

Brandt 1990

Brandt, Søren: *Refleksiverne i nudansk*. Privattræk, 62 sider, kan fås hos forfatteren (100 kr., kun mod forudbetaling).

Diderichsen 1939

Diderichsen, Paul: *Om Pronominer sig og sin*. Acta Philologica Scandinavica 13, 1 - 95.

Diderichsen 1946

--- : *Elementær dansk Grammatik*. 3. udgave, 5. oplag 1971. Gyldendal.

Mikkelsen 1911

Mikkelsen, Kr.: *Dansk ordføjningslære med sproghistoriske tillæg*. Håndbog for viderekomne og lærere. Lehmann & Stages Forlag.

SYDSLESVIGDANSK - ET INTERFERENSSPROG?

Af Kurt Braunmüller (Universität Hamburg)

0. Indledende bemærkninger

Som Sydslesvigdansk (SyD) betegnes den sproglige variant af dansk, der tales syd for grænsen. SyD betragtes vel fra dansk side nærmest som en del af rigsdansk, i hvert fald ikke som dialekt eller slet ikke som sociolekt eller blandingssprog (interlanguage). Selv om den genuine dialekt, sønderjysk, faktisk er gået stærkt tilbage i Mellemslesvig og efterhånden kun tales af en del af den ældre generation direkte syd for grænsen (jf. f.eks. Ryge Petersen 1975), har SyD ikke overtaget dialektens funktion. Derimod har SyD altid fungeret som en slags *gruppesprog* for en stor del af det danske mindretal syd for grænsen.

Ligesom de fleste andre mindretalssprog har SyD været udsat for en meget stærk påvirkning fra det dominerende sprog (her altså tysk). Resultatet har faktisk været en variant af det danske sprog, som er præget af germanismer og konstruktioner, som ikke er særlig frekvente i dansk rigsmål. Selv udtalen, især prosodien, viser mange træk, der er typiske for tyskere, som har lært dansk som fremmedsprog. Således kan der opstå det indtryk, at SyD faktisk er en slags *interferenssprog*.

I det følgende ville jeg argumentere for, at en sådan synsvinkel er temmelig ensidig, selv om der findes en del objektive lingvistiske grunde, der taler for en sådan interpretation. I stedet for at uddybe denne argumentation, vil jeg hellere gøre opmærksom på en hel anden, væsentlig funktion af SyD for det danske mindretal, der kan betegnes bl.a. som *identifikationsfunktion*.

For øvrigt er genuin sproglig interferens typisk for mange andre mindretals- eller nabosprog, f.eks. tysk i Belgien eller fransk i Schweiz.

1. Argumenter for Sydslesvigdansk som interferenssprog

Det er ikke særlig svært at finde eksempler på sproglig

interferens fra tysk i SyD. For nemheds skyld er de fleste af de følgende eksempler taget fra Hans Christophersens hæfte om "Det danske sprog i Sydslesvig" (1985), fordi alle væsentlige træk af SyD er repræsenteret i dette materiale. Desuden henvises til hans samling på Dansk Centralbibliotek i Flensborg. En del af de nævnte eksempler lyder ekstremt fejlagtige og træffes næsten aldrig hos tyske studerende, som læser dansk som fremmedsprog.

(1) *Skal vi trække vores sko ud?*

[Skal vi tage vores sko af?]

ty. Sollen wir unsere Schuhe ausziehen?

(2) *Han lavede kørekortet i går*

[Han bestod køreprøve i går]

ty. Er machte gestern seinen Führerschein

(3) *Han kastede mig for ...*

[Han bebrejdede mig ...]

ty. Er warf mir vor ...

Sommetider kan det virkelig være vanskeligt at forstå, hvad den slags sætninger mon betyder. Uden kendskab til tysk vil det ofte være ret svært at gætte sig frem til den rigtige interpretation.

En del andre fejlagtige konstruktioner, som kan forstås umiddelbart, er dog fælles for dansk som mindretalssprog og dansk som fremmedsprog og oven i købet temmelig hyppige:

(4) *Jeg har pakket min frakke ind i kufferten*

[Jeg har pakket min frakke ned i kufferten]

(5) *Hvor meget har han haft?*

[Hvor meget har han fået (sc. drukket/spist)?]

Generelt kan det fastslås, at danskstuderende i Tyskland viser sig at være langt mere forsigtige med at bruge direkte, d.v.s. kun fonologisk adapterede låneord end folk, der taler SyD.

De følgende eksempler kan ikke betegnes som almindelige interferensfejl, men udelukkende som *sydslesvigismer*:

(6) *Bilen springer ikke an*

[Bilen vil ikke starte]

ty. Der Wagen springt nicht an

(7) *Jeg søger mig selv én ud*

[Jeg vil gerne vælge én selv]

ty. Ich suche mir selbst einen aus

(8) *Kan du besørge mig noget papir?*

[Kan du skaffe mig noget papir?]

ty. Kannst du mir etwas Papier besorgen?

Det samme gælder for brugen af interferensudtryk, som f. eks.

(9) a. *opklæber* = ty. Aufkleber ['mærkat']

b. *kogerecept* = Kochrezept ['madopskrift']

c. *husmester* = Hausmeister ['pedel, vicevært']

d. *benzinkanister* = ty. (ditto) ['reservedunk'].

Objektivt set kan den slags sprogbrug kun karakteriseres som sjusket og udansk, fordi der helt klart findes tilsvarende gloser i [rigs-]dansk.

Derimod kan man have en vis forståelse for, at der bruges udtryk, som der ellers ikke eller ikke direkte findes noget tilsvarende ord for i det danske sprog, f.eks.

(10) a. *TÜV* [det officielle bilsyn hvert andet år]

b. *landdag* = ty. Landtag [delstatens parlament]

c. *hjemkundskab* = ty. Heimatkunde ['hjemstavnslære']

Sommetider overtages de tyske udtryk som direkte citationer:

(11) a. *Finanzamt* ['skattevæsen']

b. *Steuerberater* ['revisor']

c. *Grundbuchamt* ['tinglysningskontor'] etc.

Det gælder specielt for betegnelser for lokale institutioner, som f.eks. (11c), fagudtryk og fagsprog i almindelighed.

Særlig de sidst nævnte eksempler (6) - (11) viser klart, at SyD er noget andet end et interferenssprog. Der kan være tale om 'fejl med system', d.v.s. fejl, som optræder konstant og som ikke beror på en mere eller mindre fuldstændig beherskelse af dansk (som det er tilfældet hos studerende, som læser dansk som fremmedsprog). Dertil kommer, at disse systematiske afvigelser i SyD ikke bliver rettet af andre; ikke af dem, som taler samme sprog, men ofte heller ikke af folk med rigsdansk sprogkompetence. Alle

disse særegenheder er accepterede som normale ord hhv. konstruktioner, der bruges i Sydslesvig (*regionalismer*).

Men disse særegenheder repræsenterer ikke nogen form for dialektal sprogbrug, som for øvrigt også findes i Syd. Dertil hører f.eks. brugen af præpositionen *ved* i stedet for *hos* i rigsdansk.

2. Sydslesvigdansk - et identifikationssprog

Der findes således mindst fem forskellige typer af afvigelser fra rigsdansk i Syd:

- (a) germanismer, som kun kan forstås, hvis man behersker tysk (jf. 1 - 3),
- (b) interferensfejl, der optræder på samme måde hos folk, som har lært dansk som fremmedsprog (jf. 4 - 5),
- (c) sydslesvigismer i form af gloser og konstruktioner, som ligner danske udtryk, men som slet ikke hører hjemme i nogen anden variant af rigsdansk (jf. 6 - 9),
- (d) "tomrumsoversættelser" (Christophersen 1985, 11f.), hvor der mangler et tilsvarende ord i dansk (jf. 10 b/c) og endelig
- (e) citatgloser fra tysk (jf. 10a, 11).

Tomrumsoversættelser og citatgloser/fremmedord fra det dominante sprog er meget karakteristiske for de fleste mindretalssprog (jf. f.eks. amerikavensk; Hasselmo 1974). De kan betragtes som en slags genvej i den daglige kommunikation. Ved hjælp af disse ord sikres en hurtig og direkte kommunikativ kontakt uden referentielle misforståelser.

Der foreligger faktisk en tvangssituation: Hvis man ikke bruger de 'rigtige' ord, d.v.s. de tyske udtryk, som alle andre anvender, kan det nemt ske, at kommunikationen slår fejl.

De andre tre kilder med afvigelser fra rigssproget (vanskelige germanismer, almindelige interferensfejl og sydslesvigismer) kan kun forklares rigtigt ud fra den kulturelle situation, mindretallet befinder sig i.

Det er efterhånden en ubestridelig kendsgerning, at begge mindretalsgrupper syd og nord for den dansk-tyske

grænse defineres på grundlag af deres *bekenden sig* til den tilsvarende kultur i nabolandet (jf. København-Bonn aftalen fra 1955). Det er altså ikke længere sproget, der regnes som kriterium, men "sindelaget". Det sker ret ofte, at børn af dansksindede forældre først lærer dansk i den danske børnehave eller, endnu senere, i den danske grundskole. I forhold til deres udelukkende tysktalende miljø er det kun ganske få timer dansk om dagen, der kan bidrage til at danne eller styrke deres kompetence i dansk. Der klages stadig over, at dansk ikke er hjemmesprog i danske hjem (jf. Meyer 1987, 5).

Resultatet kan ikke være overraskende: For mange, børn og voksne, er tysk det sprog, der bruges mest udenfor børnehaven, skolen, gudstjenesten eller aktiviteterne i de danske foreninger. Tysk er så dominerende, at det kan blive svært at opnå en sikker og klart adskilt sprogkompetence i dansk. Desuden er alle medlemmer af mindretallet udsat for samme påvirkning fra det tyske sprog, både mundligt og skriftligt.

Den omtalte indflydelse af tysk på dansk har - som bekendt - en meget lang tradition: Siden senmiddelalderen har det danske sprog været påvirket af nedertysk og i senere tid af højtysk. På grund af denne intensive sprogkontakt har dansk overtaget så mange syntaktiske og semantiske træk fra tysk, at man kunne få det indtryk, at grænsen mellem de to sprog er flydende. Når en betydelig del af det danske ordforråd i forvejen består af låneoversættelser fra tysk, er det svært ikke at fortsætte på samme måde, hvis der er behov for et ord, der åbenbart mangler i nabosproget.

Set fra denne historiske synsvinkel kan Syd betragtes som en direkte og konsekvent forsættelse, som et nyt produkt af den tidligere intensive sprogkontakt med det tyske sprogområde.

Sydslesvigdanskere vil gerne være danskere, ikke bare på grund af deres *bekenden sig* til nabolandets kultur, men også i sproglig henseende. Idet man taler (og til dels skriver) dansk, viser man, hvor man føler sig hjemme. D.v.s., det vigtigste er, at man taler dansk så ofte som overhovedet muligt, selv om man sommetider ikke kan finde de passende gloser i dansk, eller selv om man anvender den

samme [tyske] ordstilling, både for SyD og tysk. Om der tales præcis efter rigsmålets normer, er i denne sociokulturelle situation sekundært.

Over for den tyske del af befolkningen gælder det først og fremmest om at vise, at man er dansksindet. Det går bedst ved at tale det sprog, som i reglen kun forstås af folk, som også er dansksindede.

Således opfylder SyD to væsentlige sociale funktioner: Indbyrdes fungerer SyD som identifikationssprog for alle som føler sig som danskere. Udadtil virker dette sprog, som de fleste tyskere ikke umiddelbart kan forstå, som middel til at holde afstand til den ellers dominerende del af befolkningen. SyD kan derfor kaldes et gruppesprog, der fungerer inden for mindretallet som identifikationssprog og som hjælper med til at definere mindretallet overfor flertallet. I en sådan ekstrem situation spiller det ikke længere den største rolle, om rigsmålets normer følges alle vegne: Sproget skal (1) fungere i til dels helt andre kulturelle omgivelser, det skal (2) kunne klare alle kommunikative behov og det skal (3) være effektivt.

Den kommunikative effektivitet kan ofte kun opnås, idet man blander tyske gloser i sproget, eller idet man danner ad-hoc-konstruktioner, som fylder de huller ud, der ellers ville være opstået.

Det afgørende er, (a) at man ikke er tvunget til at skifte til flertallets sprog - det ville ligne en kapitulation - og (b) at det lyder dansk, hvad man taler. Disse to funktioner spiller den vigtigste rolle. Risikoen for, at man ikke bliver forstået, består faktisk ikke, fordi alle medlemmer af det danske mindretal behersker tysk mindst lige så godt som dansk. En meget høj grad af tosprogethed er altså en vigtig betingelse for, at SyD og dets særegenheder forstås uden store vanskeligheder i grænseområdet. Til sidst skal der findes en forklaring på, hvorfor disse 'særegenheder' ikke bliver rettet i overensstemmelse med rigsdanskenes normer, og hvorfor de oven i købet bliver grammatiseret, bl.a. som sydslesvigismer og accepterede germanismer. Begrundelsen for denne udvikling er meget enkel: Den danske

mindretalsbefolkning syd for grænsen har svært ved at finde ud af, om de gloser og konstruktioner, de selv anvender til daglig, er konforme med rigsmålet, eller om det drejer sig om germanismer og almindelige interferensfejl. Hvem skulle hjælpe dem med at finde og rette alle afvigelser fra rigsmålet, når næsten hele befolkningsgruppen taler mere eller mindre på samme måde?

Permanent interferens og en ret hyppig brug af tomrumsoversættelser og citatord gælder for øvrigt i endnu højere grad som kendetegn for det nedertyske/'plattyske' talesprog. Der er påvirkningen fra højtysk langt stærkere end i SyD, således at det er svært at finde ytringer uden en mængde lån i form af citatord. Tvangen til at tilpasse sig de standardsproglige omgivelser er påfaldende. Ofte høres derfor et sprog, som ikke længere kan regnes som en variant af nedertysk, men som blandingssprog (*missingsch*).

Det er påfaldende, at det direkte naboskab til Danmark ikke har nogen væsentlig indflydelse på SyD. Den afskærmende virkning af flertalssproget dominerer helt klart over den grænseoverskridende sproglige kontakt. Det kunne således tyde på, at kontaktfladerne til "genuint" rigsdansktalende danskere ikke er særlig store: Naboerne umiddelbart nord for grænsen taler for en stor dels vedkommende stadig sønderjysk dialekt eller sydjysk regionalsprog. De danske tilflyttere fra "moderlandet" (der bor ca. 10.000 danske statsborgere i hele Schleswig-Holstein) søger sjældent kontakt til mindretallets foreninger og institutioner. Det groteske ved mindretallets sprogsituation er, at det lever i geografisk kontakt med Danmark, men uden direkte sprogkontakt!

Således opretholdes og dyrkes et sprog, som lyder dansk, men som adskiller sig fra rigsmålet på mange måder. Hvis begrebet 'kreolisering' ikke havde en negativ bismag, kunne der næsten være tale om et (nyt) dansk kreolsprog på tysk substrat.

Litteratur:

- Christophersen, Hans (1985): *Det danske sprog i Sydslesvig*.
Birkerød: Rostras
Hasselmo, Nils (1974): *Amerikasvenska*. En bok om språkutvecklingen i Svensk-Amerika. Stockholm
Meyer, Karl Otto (1987): "Det danske sprog i Sydslesvig".
I: *Sprog & samfund* 5, nr.1, 3 - 5
Ryge Petersen, Søren (1975): *Dansk eller tysk? En undersøgelse af sprogforholdene i en flersproget sydslesvigsk kommune 1973*. Flensborg: Dansk Centralbibliotek

En mere folkelig version af denne artikel kommer i *Mål & Måle* 1991.

Finn Frandsen

"Forrideren, "hovedrubrikken" og alle de andre små tekster i danske aviser

1. Indledning

Det er som bekendt ikke de danske handelshøjskolars opgave at forske i litterære tekster. Vort forskningsområde udgøres af de såkaldte "fagsprog" samt de former for "almensprog", der har særlig interesse for de erhvervssproglige uddannelser. Dette faktum, som i de senere år har været med til at sikre handelshøjskolerne en selvstændig forskningsprofil inden for dansk sprogvidenskab, forhindrer dog ikke, at vi også følger med i, hvad der sker inden for litteraturvidenskab. Med jævne mellemrum dukker der nemlig begreber op, som vi, når de er blevet gjort operationelle til sproglige analyser, ofte kan drage stor fordel af inden for områder, hvor den traditionelle lingvistiske terminologi ikke slår til. To i dag næsten klassiske eksempler på dette er begreberne *polyfoni* og *intertekstualitet*, der begge blev holdt over dåben inden for litteraturvidenskab, men som senere har vist sig også at kunne anvendes inden for lingvistikken til analyse af f. eks. brugen af konnektorer eller de faktorer, som gør receptionen af en tekst afhængig af kendskabet til en eller flere andre tekster¹.

Et tredje eksempel kunne være det begreb, som står i centrum for dette foredrag: begrebet *paratekst*. Det blev introduceret af den franske narratolog Gérard Genette i 80'erne som betegnelse for den "tærskel", læseren af et litterært værk må overskride, før han eller hun når frem til den egentlige tekst, dvs. forfatternavnet, de forskellige former for titler, dedikationer, forord, noter osv.².

Det overordnede sigte med dette foredrag er at vise, at paratekst-begrebet med stor fordel kan anvendes inden for tekst-

¹) Begreberne *polyfoni* og *intertekstualitet* går begge tilbage til den russiske litteraturforsker Mikhaïl Bakhtine (se Todorov 1981, 95-115).

Det første begreb er blevet overført til den lingvistiske pragmatik af Oswald Ducrot (1984, 171-233) og videreudviklet af Henning Nølle (1989), mens det andet begreb er blevet overført til tekstlingvistikken af bl.a. Beaugrande & Dressler (1981, 10-11), hvor begrebet indgår som en af syv "standards of textuality".

²) Se bl. a. Genette (1982) og (1987).